

Alberti Gábor – Gocsál Ákos – Farkas Judit – Szeteli Anna

A hát diskurzusjelölő – számtalan szerepben

Sorompónál pirosak a lámpák, / állnak a kocsik és a vonatot várják.
Hát én itt most nem mehetek! / Várok a járdán, megpihenek.
Dízel mozdony zakatol a síneken, / ülnek a vonaton az utasok ezren.
Hát én itt most mit tehetek? / Minden utasnak integetek.
(Gryllus Vilmos: Dalok 3; Biciklizős lemez)

1. Bevezetés

A nyelv tudományos kutatása során rengeteg olyan nyelvi adat és hasznos megfigyelés keletkezik, ami nem kerül ki az adott kutatók által választott leírási keretet preferáló szűkebb tudományos fórumok világából. Sajátos problémaorientációja, területspecifikus termino-lógiája, esetleg „nem bölcsészeknek való” formális-logikai reprezentációs módszertana miatt ott marad az „elefántcsonttoronyban”, nem válik közkinccsévé egy szélesebb kutatói és oktatói körnek. Pedig az érdekes adatsorokat és új megfigyeléseket más tudományos paradigmák képviselői is tudnák hasznosítani, sőt a nyelvoktatás gyakorlatában is lehetne őket kama-toztatni. A magyar generatív szintaxis eredményeinek közkinccsé tétele is megkezdődött például ebben a szellemenben (Alberti–Laczkó 2018). Ehelyütt pedig a fenti szerzők egy részének a *hát* diskurzusjelölőről írott tanulmányaiban bemutatott eredményeit kíséreljük meg közkinccsé tenni (Szeteli és mtsai. 2022, Gocsál és mtsai. 2023).

A téma iránti érdeklődésünket Schirm Anita munkái ébresztették fel. Schirm (2011a-b) arra mutat rá – a jelen kötet szempontjából kiemelten releváns tekintetben –, hogy a külvilágra közvetlenül utaló, vagy legalábbis viszonylag „könnyen kategorizálható” – például jól meghatározható mondattani kategóriával rendelkező – nyelvi elemekről sokat tudunk, illetve tudásunkat bevett módszertanokra támaszkodva növelhetjük. Ezzel ellentétben a hétköznapi kommunikáció – főként a spontán beszéd – szervezésében kulcsfontosságú szerepet betöltő **diskurzusjelölőkről** a formális nyelvészet szempontjából nehezen tudunk új megállapításokkal előállni. Ez egyrészt azoknak a dekategoriációs folyamatoknak tudható be, amelyeken a diskurzusjelölők jellemzően átesnek, nem hagyva morfológiai és mondattani támpontot a vizsgálandónak.¹ Másrészt (történeti) poliszém rendszert építenek ki, ezáltal szemantikai és pragmatikai megítélésük is gyakran homályos.² Ez a homályosság és meghatározhatatlanság, illetve az őket jellemző szélesebb körű funkcióbeli potencialitás az esetenként agresszív nyelvművelés és a közoktatás útján a civil szférába szivároghva megbélyegzést, nyelvi stigmatizációt eredményezhet, ami a *hát* diskurzusjelölő esetében különösen jelentős mértékű.³

¹ Schirm (2008, 2011a) a nyelvtörténet szempontjából részletesen végigvezeti a *hát* útját a hely- és időviszonyok kifejezésén át a diskurzusjelölővé válásig.

² Dér és Markó (2017) a *hát* diskurzusjelölőt fokozottan multifunkcionális jelölőként határozzák meg; ami abban nyilvánul meg, hogy az „(...) elem egyazon aktuális használatában több diskurzusszintet érintő feladatokat lát el, és ez a jellemző rá általában” (Dér és Markó 2017: 105). A szerzők Fischert (2016: 13–14) követik abban az alapfeltevésben, hogy a diskurzusjelölő poliszém rendszert kiépítve, egymással összefüggő interpretációkkal bír.

³ Ennek szemléltetésére idézünk két idevágó viccet is Schirm Anita a *Diskurzus a diskurzusról* című blogjáról (http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutato_i_blog/Entries/2019/7/3_Hat-os_viccek.html; 2023-04-05): 1) [Az iskolában megkérdezi a tanár, hogy ki mit kapott karácsonyra: „Pistike, te mit kaptál?” „Hátitáskát.” „Fiam! Háttal nem kezdünk mondatot!”] 2) [A skinhead meglát egy magyartanárt az utcán. Odamegy hozzá, majd a falhoz szorítja háttal maga felé. Aztán a földre dobja, s látja, hogy nem is cigány. Azt kérdezi: „Hé te, miért nem szóltál, hogy nem is vagy cigány?” Erre a magyartanár: „Háttal nem kezdünk mondatot.”] A második vicc

A tudományos megismeréssel egy lépést tehetünk afelé, hogy az anyanyelvi nevelés során informatívabbak lehessünk a magyar spontán beszéd (sok műfajban) **leggyakoribb** (Dér–Markó 2007: 63, idézi Schirm 2011a: 28) diskurzusszervező elemének tekintetében (l. még Schirm 2015, 2017, 2021). A mag- és periférikus jelentés/előfordulás (Bell 1998) diakrón/szinkrón vizsgálatán felül a pontos pragmaszemantikai jegyek meghatározása további lehetőséget teremt a hatékony összehasonlításra más nyelvek lexikai készletével és egyéb diskurzusszervező eszköztárával, amit a magyar mint idegen nyelv (MID) oktatása, illetve a fordítástudomány hasznosíthat. Két nyelv diskurzusjelölői között fellépő jelentés-komponensbeli különbség meghatározásával növelhető a pragmatikai tudatosság, csökkenthető a pragmatikai transzfer. A pragmaszemantikai jegyek összekötésének kísérlete a hanganyagokban fellelhető prozódiai variációkkal pedig nyelvtechnológiai szempontból érdekes kihívás.⁴

Az elkövetkezendőkben tehát megkíséréljük a magyar nyelv oktatói számára közkinccsé tenni Szeteli és mtsai. (2022) tudományos eredményeit a *hát* diskurzusjelölőre vonatkozóan. Az említett két cikkben azt mutatjuk ki, hogy 10 többé-kevésbé elkülöníthető módon járul hozzá a befogadó mondat jelentéséhez ez a diskurzusjelölő; jelenlegi feladatunk tehát abban áll, hogy ezeket a változatokat megismertessük a magyar nyelv oktatóival, illetve akár közvetlenül is a magyarul tanulókkal. A legfőbb cél tulajdonképpen az, hogy – összhangban Schirm (2011a-b) törekvésével – meggyőzzük az érdekelteket, hogy a magyar szóbeliségben leggyakrabban előforduló szó, a *hát* nem holmi „töltelék szó” – ami fölösleges, szószaporító dagályosság, ebből adódóan tehát kerülendő –, hanem a hallgatóval közvetlen szóbeli kontaktusban álló beszélő jelzése, hogy az mennyire könnyen – vagy éppen nehezen – tudja majd megemészteni a hallott információt (Alberti 2016). A *hát* teszi lehetővé a kommunikáló elmék **szinkronizálását**, jelezve, hogy a hallgató számára (is) kézenfekvő információ érkezik, vagy éppen ellenkezőleg: nehezebben elfogadható, meglepő, és/vagy a hallgatót esetleg kifejezetten kellemetlenül érintő információra kell felkészülni.

Hogy lehet képes egy szó – ezek szerint – kifejezetten ellentétes tartalmak kifejezésére?! Hogyan kapcsolódhat ugyanahhoz a *h-á-t* hangsorhoz annyi minden? A válaszuk az, hogy úgy működik ez a különleges nyelvi elem, mint a vasúti **szemafor** (Alberti 2016): különféle prozódiai megvalósításai jelzik az éppen közvetítendő tartalmat, mint ahogy a szemafor különböző állásai a

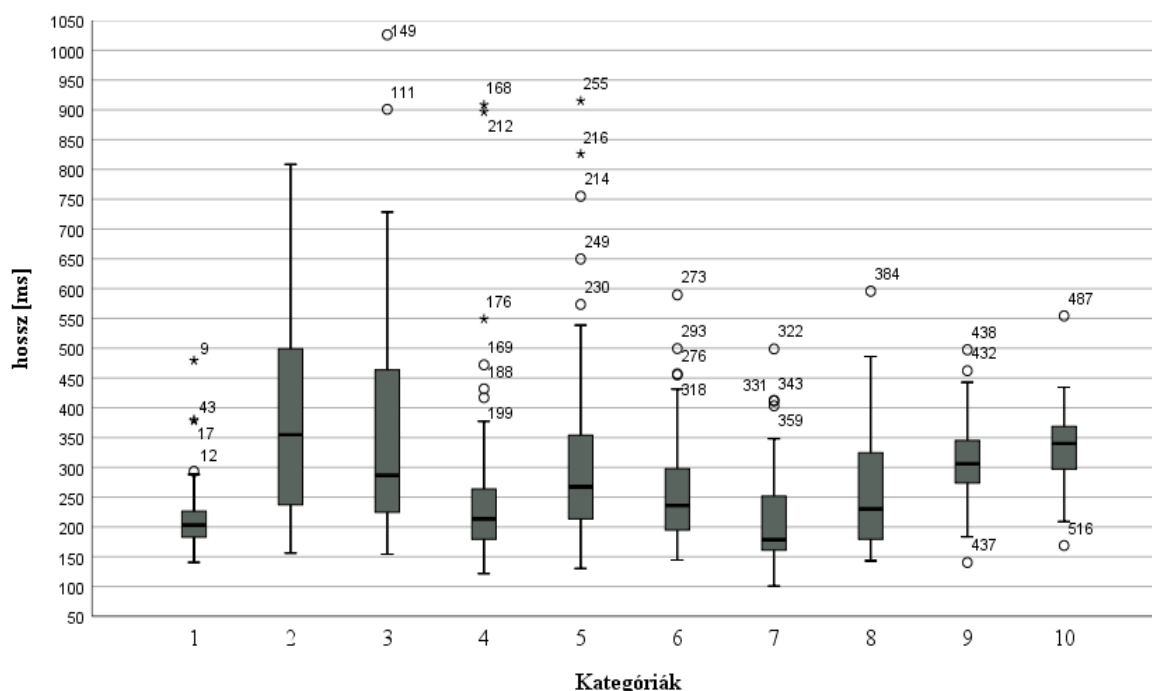
---

rasszista sugallata kapcsán sietünk megjegyezni, hogy nem a vice rasszista, hanem a skinheadek többsége. Másrészt a hungarológia országismereti témacsoportján belül elkerülhetetlen annak a tárgyalása, hogy az országon és a magyarlakta területeken melyek a szembenálló csoportok, rétegek, nemzetiségek, ideológiai tömörülések.

⁴ Szeteli–Gocsál–Szente–Alberti (2022) a formális pragmaszemantikai elemzést a *ReALIS* (Alberti és mtsai. 2021) nevű rendszerben mutatják be, korábbi eredményeik szintetizálásával (Alberti 2016, Szeteli–Alberti 2018, Szeteli 2019, Szeteli–Gocsál–Alberti 2019), Gocsál–Alberti–Szente–Szeteli (2023) pedig a beszédkutatási aspektusokat tárgyalja. Utalva az első bekezdésre úgy fogalmazhatunk, hogy a mi „elefántcsonttornyunk” ez a formális jelentés- és nyelvhasználat-modellező elmélet, ami az egymással kommunikáló elmék kölcsönös és élethossziglani tudásának reprezentálására épül, egy formális diskurzusreprezentációs irányzat nyomdokain haladva (Kamp és mtsai. 2011). Bölcsészeknek szánt bemutatását Alberti–Szeteli (2018), illetve Alberti (2020) kínálja. A *ReALIS* az említett diskurzusreprezentációs megközelítést – abból a megfontolásból kiindulva, hogy a diskurzusok reprezentálását egy tágabb kontextusban, a „diskuráló” elmék reprezentálása révén kell elvégezni – egy sok tekintetben ellentétes irányzat, a funkcionális/kognitív nyelvészet (pl. Langacker 2017, Nuyts 2017, Kugler 2012) szempontjainak és eredményeinek az érdemi integrálásával kívánja meghaladni. A tudományos háttér felvázolását azzal zárnánk, hogy az e tanulmány háttérében álló fonetikai és statisztikai elemzések Praat (6.0.24), illetve SPSS (23) programok segítségével készültek (egyes esetekben Loftus–Masson-féle (2014) korrekcióval kimutatva a szignifikanciát), egy olyan 2018-ban lefolytatott kísérlet feldolgozása során, amelyben 52 adatközlő vett részt (28 nő és 25 férfi, javarészt pécsi egyetemisták). Az adatközlők Szeteli Anna kísérletvezető kérésére diktafonba (44,1 kHz/16 bit) olvastak szövegeket, a 2. szakaszban bemutatott módon. A fonetikai adatokat Varga (2016) kontúr alapú intonációs elméletében interpretáltuk. Az irreguláris zöngé jelenségével (McGlone 1967) mi is szembesültünk (Markó 2013: 19); sőt kimutattuk, hogy az egyik *hát*-típus (*h_f*) karakterisztikus jegyének tekintendő.

vasúti pálya állapotait. Ebből adódik, hogy a *hát* valóban a szóbeliséghez kötődik; a szóbeliségtől „távol álló” írásbeli stílusokban – például a tudományos stílusban – való használatát ennek alapján nem indokolatlan tiltani.⁵ Az 1. ábra mutatja (a szakasz végén), hogy Szeteli és mtsai. (2022) kísérletében tízszeres különbség mutatkozott a *hát* ejtésének a hosszúságában: a 7. típus legrövidebb ejtése és a 3. típus leghosszabb ejtése között ekkora a különbség (kb. 100, illetve 1000 ms e két szélsőséges adat).

E bevezető szakasz végén áttekintjük a tanulmány felépítését. A 2. szakaszban bemutatjuk Szeteli és mtsai. (2022) kísérleti sémáját. Az ezek által jellemzett 10 *hát*-típus tárgyalására négy szakaszt szánunk, a 3-6. sorszámúakat. A 7. szakaszban a *hát*-nak egy rövidválasz- konstrukcióban való használatát és annak alternatíváit tekintjük át. Végül a 8. szakaszban kerül sor az összegzésre.

1. ábra. A *hát* ejtésének a hossza – 100 ezredmásodperctől több mint 1000-ig

⁵ A szóbeliséghez közel álló írásbeli stílusokban azonban gyakori a *hát* használata (Kocsis 2021); az internetes kommunikáció résztvevői nem tartják a maguk számára mérvadónak a helyesírás és a nyelvművelés hagyományos szabályait, sokszor fontosabbnak tartják a prozódiai megvalósulás (és az alaphangulat) valamiféle jelzését (pl. „Hááát ööö... nem volt jó meccs! Finoman fogalmaztam.” 2022-11-21, <https://www.focikatalogus.hu/forum-15-oldal-4>).

2. A kísérlet

A Szeteli és mtsai. (2022) által tárgyalt kísérlet felépítésének bemutatását rábízhatjuk arra a szövegre, amiben maguknak a résztvevőknek mutattuk be a kísérletet, melyben (önként és fizetség nélkül) részt vettek:

Kérjük, hogy először is gondosan olvasd el a következő tesztek értelmezéséhez az alábbi szöveget!

Azt fogjuk kérni, hogy **A** és **B** alábbi párbeszédében olvasd fel, pontosabban játszd el **B** szerepét! Azért említjük az *eljátszást*, mert fontos a kísérlet szempontjából, hogy ne monoton felolvasási hangsúlyt alkalmazz, hanem éld át a felvázolt szituációt a megadott háttértudás alapján, és úgy add elő a szóban forgó pár mondatot. Arra kérünk, hogy minden leírt szót a megadott szórend szerint mondj el, mert nagyon fontosak számunkra a finom részletek. Az írásjeleket viszont nem tettük ki **B** szövegében, mivel az a célunk, hogy mindent úgy hangsúlyozz, ahogyan azt természetesnek érzed. A mondatrészeket emiatt külön sorokba szedtük, hogy az értelmezést megkönnyítsük számodra.

Az eljátszás előtt gondosan olvasd át mind a dialógust, mind a háttérbeli gondolatokat! **A** és **B** húsz év körüli egyetemista szerelmespár. Egy éve minden hétvégén elmennek moziba, és felváltva választanak filmet, így meglehetősen jól ismerik már egymás ízlését ezen a téren. Ezen a héten **B** választhat. A különböző szituációk abban a tekintetben nem függetlenek egymástól, hogy a szereplők ízlését végig egységesen kezeljük, azonban a mozi által felkínált filmek leírása alapján a különböző helyzetekben **B** más-más módon dönt. Abban a pillanatban halljuk őket, amikor **B** már végignézte a mozi kínálatát és meghozta a döntését, de még nem mondta el **A**-nak, aki kíváncsian várja az „eredményhirdetést”. Három film verseng:

- egy klasszikusnak ígérkező angol krimi,
- egy malackodó poénokat sejtető amerikai vígjáték,
- egy nyomasztónak tűnő izlandi dráma.

Tudni kell még, hogy mind **A**, mind **B** hétről hétre azon a kézenfekvő módon hoz döntést, hogy némileg szeretné kihasználni a választási esélyt, de semmiképpen nem akar rosszat partnerének sem.

[Az egyes teszthelyzetek mindegyikében újra és újra megadtuk, hogy a kísérletvezető által eljátszott **A** szereplő felteszi a következő kérdést:] „Na, melyik filmet választottad?”

Akinek az érdeklődését felkeltették a kísérlet fonetikai és/vagy statisztikai aspektusai, az Gocsál–Alberti–Szente–Szeteli (2023) tanulmányából tájékozódhat.

3. Határozott jellegű hát-típusok

A Szeteli és mtsai. (2022) által vizsgált *hát*-típusok sorszámát/jelölését megtartjuk, bemutatásukat azonban olyan sorrendben – és szakaszbonthatásban – végezzük el, ami az értelmezésükhöz jobban illik, és így a magyar nyelv oktatói számára is hasznosabb.

Ebben a szakaszban négy olyan *hát*-típust ismertetünk, amelyek mondatéliek, és közös vonásuk az alapvetően **határozottnak** mondható karakter. Gyorsan kiejtették őket az adatközlők, abban az értelemben, hogy a sorba rendezett ejtési hosszok közül a középső – a medián – 250 ms alá esik, és nem nagyon szóródnak szét az adatok: a középső ötven százalékuk 150 ms és 350 ms között marad az 1. ábrán (ezt jelzi a vastag sáv), 600 ms fölé pedig a legszélsőségesebb ejtés sem esik.

Az (1) példában szemléltetett 7. *hát*-típus jellemezhető a legrövidebb átlaghosszal. A beszélgetésben a fordulózáró mondat élén elhelyezve a beszélő azt jelzi vele, hogy **összegzi** az addigiakat, eljutva arra a végkövetkeztetésre, aminek alátámasztása folyt az adott beszédfordulóban. Mindezekből az említett határozott jelleg úgy adódik, hogy a beszélő céltudatos érvelést valósít meg a fordulóban, amit mondatról mondatra a hallgató is befogad – ezt el is várja

tőle a beszélő. Az 1. szakaszban említett **elme-szinkronizálás** tehát úgy valósul meg, hogy mire a beszélő eljut a végkövetkeztetés kimondásáig, addigra a hallgatótól is elvárhatóan gondolja, hogy eljusson ugyanarra a végkövetkezésre.

(1) **h7: összegző**

... **Hát a sekélyes vígjátékkal és a lehangoló drámával szemben a krimi tűnik nézhetőnek.**

B először szeretné elmondani a filmekről kialakított véleményét, majd az egészet összefoglalva hirdetne eredményt.

„Az izléstelen és felszínes vígjátékokból a múltkor végképp elegünk lett, a nyomasztó északi drámákért pedig még én sem rajongok, bár én alapjában véve kedvelem a komolyabb műfajokat. A krimi viszont általában mindkettőnknek be szokott jönni. Hát a sekélyes vígjátékkal és a lehangoló drámával szemben a krimi tűnik nézhetőnek.”

A (2) példában szemléltetett **határozott** elnevezésű típus szintén azt sugallja, hogy a beszélő – ezúttal magában – végiggondol egy csomó alternatívát és érvet, majd egyértelmű döntésre jut. A kísérlet résztvevőinek ezt tudtára is adtuk: „biztos ... a jó döntés[ben]” a beszélő, beleértve ebbe az **elmeszinkronizálást** is: úgy gondolja, hogy a hallgató is ugyanerre a döntésre jutna (hiszen ugyanazokat az alternatívákat és érveket kell fontolóra vennie). Az elmeszinkronizálás legteljesebb megvalósulásához hozzátartozik még a a harmadik tényező is, hogy a beszélő azt gondolja, hogy a hallgató „ismeri őt annyira”, hogy ehhez a döntéshez fog eljutni. A kísérlet résztvevőivel azért olvastattuk el előre a teljes beszélgetést, hogy aki felolvassa a megmutatott szöveget, az valóban el is tudja játszani, előre tudva, hogy szerepe szerint (majd) meg is indokolja a döntését a beszélő.

(2) **h1: határozott**

Hát a krimit, az mindkettőnknek be szokott jönni. ...

Ebben a teszthelyzetben B biztos benne, hogy az egyetlen jó döntést hozta meg. Ez az indoklásból kiderül, ami a szintiszta igazságot tartalmazza, minden csúsztatás, udvariaskodás vagy képmutatás nélkül.

„Hát a krimit, az mindkettőnknek be szokott jönni. Az izléstelen vígjátékokból a múltkor végképp elegünk lett, a nyomasztó északi drámákért pedig még én sem rajongok, bár én alapjában véve kedvelem a komolyabb műfajokat.”

A 6. *hát*-típus – a **mondandóindító** – valamivel hosszabb a két legrövidebbnél, amelyeket az eddigiekben mutattunk be. A *hát* elmeszinkronizáló hatása ezúttal nem egy információra, hanem az információval való valamilyen beszédcselekvésre irányul; ezt a jelenséget Asher–Lascarides (2013) *metatalk* néven említi.⁶ A határozottság annak szól, hogy az „eredményhirdetés” mint **beszédaktus**-altípus (Austin 1962/1975, Searle 1979) egyáltalán nem váratlan az adott helyzetben, tekintve a mozilátogató párocska alapsztoriját. Legfeljebb az a váratlan, hogy a *hát*-ot nem maga a nyertes mozifilm megnevezése követi. Felvethető, hogy ebből a „szintkülönbségből” adódik a különbség a h6 és a h1/h7 hosszátlagok között a (2. ábrán).

⁶ Dániel (2015: 3) nyújt kiváló példát a *metatalk* jelenségre: „[...] volt egyszer a világon egy anyuka. Mátrainé Smorc Angéla, ez volt a neve, amennyiben ez érdekel valakit”. Az *amennyiben* kötőszó különleges használatára kell felfigyelni: a szóban forgó anyukát akkor is Mátrainé Smorc Angélának hívják, ha a premissza (miszerint „ez érdekel valakit”) nem teljesül, meg akkor is, ha teljesül. Alapesetben az *amennyiben* kötőszó nem így működik; hanem úgy, hogy ha valaki azt mondja: „Amennyiben pontos leszel, meghívlak egy fagyira”, akkor a fagyí elnyeréséhez pontosnak kell lenni, a fagyí elnyerése semmiképpen nem független a pontosságtól. Milyen módon szab ki feltételt az *amennyiben* a Dánieltől idézett *metatalk* használatban? A tekintett mondatban ilyen feltételt rekonstruálhatunk: „jegyezze meg az információt az Olvasó, *amennyiben* érdekli a név (egyébként pedig hagyja figyelmen kívül)”. Tehát a feltétel nem egy információra vonatkozik, hanem egy **beszédaktusra** az adott információra vonatkozóan.

(3) **h6: mondandóindító****Hát most eredményt hirdetek ...**

B alig várja, hogy beszámolhasson a döntéséről, és kielemezhesse a két kieső filmet.

„Hát most eredményt hirdetek. A krimi nyert, mivel mindketten szeretjük, ellenben a másik kettő egyáltalán nem győzött meg. A dráma túlértékeltnek tűnik, a vígjáték pedig sekélyesebbnek, mint valaha bármelyik ebben a műfajban.”

A 8. *hát*-típus esetében is megjelenik az (1-2) tesztszövegekben foglalt döntéstámogató érvelés, de ezúttal az érvek sorának elindításához, a beszédforduló elején elinduló **értékelési** folyamathoz – és nem a fordulózáró konklúzióhoz – társul a *hát*. Egyebekben viszont a beszélő azt feltételezi, hogy az értékelés mozzanatai kézenfekvőek lesznek a hallgató számára (is).

(4) **h8: értékelő****Hát a vígjátékok szörnyűek, a drámák meg nyomasztóak. ...**

B fontosnak tartja kifejezni a véleményét az elutasított filmekről, mielőtt eredményt hirdetne.

„Hát a vígjátékok szörnyűek, a drámák meg nyomasztóak. Maradt a krimi. Szerintem azt mindketten szívesen nézzük majd.”

A **MID területén** való alkalmazásban ignorálhatjuk azt a dilemmát, hogy a négy tárgyalt *hát*-típus közül meg kell-e két rövidebbet és két hosszabbat különböztetnünk: az oktató mutassa be a szerkesztési opciókat, és kérje a nyelvtanulókat a *hát* hangsor határozott, gyors ejtésére.

4. Hááát most elbizonytalanodunk...

Ebben a szakaszban három olyan *hát*-típust tárgyalunk, amelynek (a szakaszon belül növekvő sorrendbe rendezett) ejtési hossza 250 ms fölé esik, és az adatok meglehetősen magasra szóródnak: a középső ötven százalékuk túllépi a 350 ms-ot az 1. ábrán (továbbra is a vastag sávot kell figyelni), a legszélsőségesebb ejtés pedig 600 ms (sőt 700 ms) fölé esik. A nyelvtanulóknak ezekre a tényezőkre érdemes felhívni a figyelmét. Megjegyezzük, hogy a hosszabb ejtés hosszabb követőszünettel is jár. A követőszünettel való további „időhúzás” amúgy ikonszerű jelölésnek is tekinthető: a hosszabb gondolkodásra, „tépelődesre” hívja fel a figyelmet.

Az (5) példában a lemondó *hát*-típust mutatjuk be (ez az 5. típus Szeteli és mtsai. (2022) munkájában). Nem a döntésében bizonytalan a beszélő, sőt az elmék szinkronizáltsága sincsen kizárva – vagyis A várhatóan nem fog meglepődni az érveken és a végkövetkeztetésen –, hanem egyszerűen nem örül annak, ami „kijött”. Erre a nem igazán jó hírre készíti fel a hallgatót a *hát* hosszabb ejtésével.

(5) **h5: lemondó****Hát a vígjátékot. Nem igazán repesek, de...**

B nincsen róla meggyőződve, hogy élvezni fogja döntése gyümölcsét. Egy pillanatig azt is fontolgatja, hogy úgy nyilatkozzon: inkább maradjunk itthon! Végül azonban egykedvűen bár, de mégiscsak kiválasztja az egyik filmet, mivel tudja, hogy A semmit nem utál jobban az otthon való ücsörgésnél.

„Hát a vígjátékot. Nem igazán repesek, de unom már a krimiket, ennek a rendezőnek a drámái meg iszonyatosan nyomasztanak. Talán jobb lesz, mint otthon ülni.”

Az alábbi **aggodalmas** típusban a még hosszabb ejtés (az 1. ábrán az egyetlen 1000 ms-ot meghaladó ejtés itt történt, nyilván az „eljátszást” legkomolyabban vevő kísérleti alanytól) a dupla negatív érzésnek tulajdonítható: nem csak hogy nem fog örülni a hallgató a kiválasztott filmnek, de még a háttérben álló fő indok is féltékenységet gerjeszthet. A beszélő a hosszabb követőszünettel azt sugallja a hallgatónak, hogy „te is hagyd egy kis időt magadnak a döntés feldolgozásához, meggondolatlan azonnali reakció helyett!”

(6) **h3: aggodalmas****Hát a drámát. Tudom, hogy nem nagyon rajongsz ezért a műfajért, de...**

B úgy érzi, hogy a krimiket egyre jobban unják, a vígjátékokról pedig a múltkor már A is kénytelen volt elismerni, hogy már nem is humorosak, csak gusztustalanul alpáriak. A viszont ki nem állhatja a nyomasztó északi drámákat. B viszont nagyon jól hallott erről az izlandi filmről egy olyan csoporttársától, akinek nagyon tiszteli az ízlését, A viszont kifejezetten féltékeny pont erre a „jófej csoporttársra” – talán nem is teljesen alaptalanul. B végül úgy dönt, hogy él a választás jogával, de baljós előérzetei vannak...

Kínos lesz, ha A nagyon firtatja, hogy ki is ajánlotta ezt a filmet...

„Hát a drámát. Tudom, hogy nem nagyon rajongsz ezért a műfajért, de mintha ezt az izlandi filmet valahol nagyon dicsérték volna. Asszem valami díjat is nyert. A krimiket már kissé unom, a mostanában futó vígjátékok alpáriságából pedig a múltkor már neked is elegend lett, úgy emlékszem.”

A „rendezői utasítás” alapján a (7) példában bemutatott 2. teszthelyzetben tekintendő a beszélő a legbizonytalanabbnak a döntésében.

(7) **h2: bizonytalan****Hát a krimit. Az azért többé-kevésbé... ... Vagy nagyon unod már a krimiket?**

B nem biztos benne, hogy a legjobb döntést hozta meg, illetve úgy érzi, hogy a pillanatnyi kínálat alapján nincs olyan döntés, amit igazán lelkesen tudna képviselni. Közös tapasztalatnak gondolja a következőket. Korábban néhány krimi kicsit unalmasnak bizonyult, de azért nézhetőnek. A vígjátékot szokott választani, de a múlt héten általa választott vígjáték ízléstelenségén már ő is kiakadt. A drámákat pedig A ki nem állhatja.

„Hát a krimit. Az azért többé-kevésbé mindkettőnknek be szokott jönni. Az ízléstelen vígjátékokból a múltkor már neked is elegend lett, nyomasztó északi drámákért pedig még én sem rajongok. Vagy nagyon unod már a krimiket?”

5. Incselkedés hát-on

A Szeteli és mtsai. (2022) tanulmányában 4. sorszámú tesztben a „rendezői utasítás” **incselkedésre** kérte a kísérlet résztvevőit. Az ötletet Csukás István Pom Pom-meséi szolgáltatták, ahol Picur Pom Pommal a „Megvárhatlak?” kérdésre így incselkedik: „Hát...”

(8) **h4: incselkedő****Hát a vígjátékot. [A: A vígjátékot?!] ...**

B úgy érzi, hogy a krimiket egyre jobban unják, az északi drámákat pedig A ki nem állhatja. Nyomott hangulatba kerül tőle, és egész este azzal szekálná, hogy biztosan az a vonzó csoporttársa ajánlgatja neki az ilyen baromságokat. Úgy dönt hát B, hogy A kedvéért a vígjátékot választja (annyira alpári csak nem lehet, mint a múlt heti, mert arról a mélypontról már csak felfelé vihet az út), de azért kicsit incselkedik vele, megenged magának némi játékot, ha már ilyen nagylelkű volt. Az B célja, hogy A először el se higgye, hogy a múltkori szörnyűség után tényleg a vígjátékot választotta – aztán viszont hogy fog majd örülni (és milyen jó lesz majd a film után az este)...

„Hát a vígjátékot. [A: A vígjátékot?!] A vígjátékot hát! Tudom, hogy mennyire élvezed az amcsi vígjátékokat, és úgy szeretem, ha vidám vagy este.”

Az incselkedő *hát*-típus hosszadatai ellentmondásosak az eddigi két típushoz képest, mert a középső hosszadat (a medián) és a középső 50% hosszadat alacsony, viszont a legmagasabb érték nemhogy a 600 ms-ot, de még a 900 ms-ot is meghaladja. Ez némileg váratlan eredmény; kézenfekvőnek tűnhet, hogy az incselkedés részét képező információkésleltetést a *hát* megnyújtásával valósítjuk meg. Nem ez történt azonban. Az incselkedést a kísérlet résztvevőinek egy része valóban a *hát* megnyújtásával próbálta jelezni, mások viszont a *hát* kimondásán gyorsan túlestek, és a névelőn vagy a főnéven hajtottak végre szótagnyújtást.

A bemutatott eloszlást úgy interpretálhatjuk, hogy az incselkedés nem tartozik a *hát* funkciói közé. A *hát* csupán **tolerálja** ezt a funkciót abban az értelemben, hogy egy *hát*-tal bevezetett mondat készségesen felveszi **valamelyik** szótagján a késleltetést mutató magánhangzónyújtást. Ezzel az interpretációval egyébként megőrizhetjük azt az általánosítást, hogy a mondatéli *hát*-típusok elmeszinkronizáló „szemaforként” működnek (tekintve, hogy az incselkedés aligha tekinthető elmeszinkronizációnak): a hallgató az első szó hallatán felkészülhet, hogy könnyen vagy nehezebben „émészthető” információt kap.

6. Mondatzáró hát-típusok

A 9. *hát*-típus a mondat végén (vagy legalábbis az ige mögött, arra csüggeszkedve), éppúgy hangsúlytalanul van jelen a mondatban (*non-accented* Varga (2016) rendszerében), mint a 3-4. szakaszban bemutatott *hát*-típusok. Funkciója megegyezik a mondatéli összegző 7. *hát*-típuséval, arra ki is lehetne cserélni a (9) szövegben. Ejtési hossza azonban bő másfélszerese annak.

(9) h9: összegző-záró

... **Nem volt jobb ötletem, a vígjátékot választottam hát. ...**

B nem igazán tud szívből választani, mivel nincs kedve egy újabb krimihez, és a dráma előzetese sem győzte meg igazán. Ezért arra a következtetésre jut, hogy A kedvében járni a legkézenfekvőbb.

„Krimiből sokat néztünk mostanság, ez a dráma meg nyomasztónak tűnik. Nem volt jobb ötletem, a vígjátékot választottam hát. Gondoltam, ezzel legalább neked kedvezek. Talán még nekem is tetszeni fog, ha kellően ráhangolódok.”

A (10) példában bemutatott *hát*-típus annyiban kivételes, hogy **hangsúlyt** visel, amivel új dalamegységet indít – ami persze megmarad egyetlen szótagosnak. Mint az 1. ábra mutatja, a leghosszabban ejtett *hát*-típusok közé tartozik; nyilván abból adódóan, hogy a hangsúlyos helyzetet meg kell mutatni a szegmentumon. Maga a hangsúlyos helyzet pedig a **nyomatékosító** funkció kézenfekvő kifejezése: „győzködni” kell a hitetlenkedő beszédpartnert.

(10) hr: nyomatékosító-záró

... [A: A vígjátékot?!] A vígjátékot hát! ...

B nem igazán tud szívből választani, mivel nincs kedve egy újabb krimihez, és a dráma előzetese sem győzte meg igazán. Ezért arra a következtetésre jut, hogy A kedvében járni a legkézenfekvőbb...

„Hát a vígjátékot. [A: A vígjátékot?!] A vígjátékot hát! Tudom, hogy mennyire élvezed az amcsi vígjátékokat, és úgy szeretem, ha vidám vagy este.”

7. A mondatvégi nyomatékosító hát és alternatívái rövid válaszokban

Szeteli–Alberti (2018) néhány gondolatébresztő példájából kiindulva maradunk még egy fejezet erejéig a mondatvégi nyomatékosító *hát*-típusnál, amit ezúttal rövid válaszokban tekintünk, egy sajátos alternatívájukkal együtt.

Ahogy a Bevezetőben említettük, a magyar generatív szintaxis eredményeinek a közkinccsé tétele is megkezdődött abban a szellemben, hogy a tudományos műhelyek „elefántcsont-tornyába zárt” nyelvi adatokat megkíséreljük – elméletfüggetlen tárgyalásban – közkinccsé tenni (Alberti–Laczkó 2018). Ennek a projektnek a munkamódszerével élünk most: jól átgondolt rendszerek mentén kialakított szósorokat próbálunk ki adott kontextusokban, első körben a szerzői anyanyelvi intuíciót alkalmazva a megítélésükre (előkészítve ezzel a nyelvi

adatsorokat potenciális jövőbeli tesztelésre, de magára a tesztelésre nem vállalkozunk).⁷ Abban is követjük az adott projekt szellemiségét, hogy nem adunk tudományos magyarázatot az adatsorokból kibontakozó mintázatokra, mert ezt a reménybeli felhasználók tehetik meg, ki-ki a maga elméleti keretében. Arra szorítkozunk, hogy elemi megfigyeléseket fogalmazzunk meg az adatsorokban megmutató mintázatokra vonatkozóan. Megjegyzendő, hogy az adatok csoportosításával persze óhatatlanul „prejudikáljuk” a szerzői meglátásokat. Az említett ’mintázatok’ úgy értjük, hogy egy hatelemű skálán értékeljük azt, hogy a vizsgált szósorok a megadott kontextusban kifogástalan mondatként szolgálnak-e – ilyenkor nem jelöljük meg az adott mondatot –, vagy elfogadhatatlanok – ezt egy csillaggal jelezzük. Ez a skála két végpontja; de a generatív szakirodalomban elfogadott ténynek tekintik, hogy az anyanyelvi intuíció átmeneti fokozatokat is „érez”. A skála közepén van egy két kérdőjellel jelölt ítélet, ami az olyan szósorokat illeti meg, amelyek „tisztáz(hat)atlan státuszúak” (*unclear status*). A valamivel jobbnak ítélt szósorok – ahogy a nyelvész fogalmaz, a ’jelölt szósorok’ – egy kérdőjelet kapnak. ’Enyhén jelölt’ szósorokról is beszélünk, ezeket egy zárójelbe tett kérdőjel jelöli. Ennek a fokozatnak a negatív póluson is van megfelelője, amit a csillag mellé illesztett kérdőjellel jelölünk. A hatfokú skála tehát (Alberti–Laczkó 2018: viii):⁸

(11) kifogástalan (jelöletlen vagy ✓) > (?) > ? > ?? > *? > *

Tekintsük át először a (12–18) példacsoportot! A példabokrok felépítése szisztematikus. Az (a) sorban egy kérdés olvasható, az összes többi sort úgy kell olvasni, mint a kérdésre adott – megfelelően intonált – választ; a megfelelő intonációba minden esetben beleértjük, hogy a *hát* olyan hangsúlyozást kap, mint a 6/(10) példában. A (b) sorokban a rövid igenlő választ mutatjuk be. A (vesszős és jelöletlen) (c) sorokban a magyarra jellemző, igekötővel kifejezett igenlő választ közöljük. A (d) sorokban „próbáljuk ki” az adott *hát*-típust. Az (e) sorokat pedig egy olyan választípus bemutatására szánjuk, amelyben a *hát* helyett egy személyes névmás jelenik meg.

- (12) a. Megoldottad a legnehezebb feladatot is?
 b. Igen!
 c. ^(?)Meg!
 c'. Igen, meg! / ^{*?}Meg, igen!
 d. Meg hát!
 d'. [?]Igen, meg hát!
 e. Meg én!

A (12) példabokor azt mutatja, hogy a tökéletes igenlő válasz mellett (12b) enyhén jelölt az igekötős válasz (12c), amelyet az *Igen* beillesztésével tökéletessé tehetünk, de csak ha megfelelő sorrendben jelenik meg a két összetevő (12c'). A *hát*-tal megerősített igekötő kifogástalan válasz (12d), de ennek továbbfejlesztése egy *Igen*-nel már ront a jól formáltságon (12d'). Az utolsó sor azt a meglepő választípust mutatja, amelyben a *hát* helyét az elliptált igének megfelelő személyes névmás veszi át, a *hát* sajátos intonációs kontúrával együtt (12e).

⁷ A felidézett (*open access*) *Comprehensive Grammar Resources* (Átfogó Forrásnyelvtanok) sok-sok kötetének szerzőgárdája azt a döntést hozta, hogy az egységes tárgyalás és a költséghatékonyság miatt az adott kötetekben szerepeltetett adatok kizárólagosan a szerzők anyanyelvi ítéletein alapuljanak. Sokszoros munkaidő-ráfordítást igényelt volna szélesebb körben gyűjteni és korrekt statisztikai eljárásokkal tesztelni az óriási adattömeget. Erre csak az adatok olyan kicsiny, jól kiválasztott csoportjai esetében érdemes vállalkozni, amelyeket valamilyen nyelvészeti terület szakemberei kiemelten érdekesnek ítélnék.

⁸ Megjegyezzük az érdeklődő olvasók kedvéért, hogy az ilyen típusú skálákkal megítélt adatsormintázatok statisztikai értékeléséről Prohászka–Alberti–Szeteli–Farkas (2022) 1.3. alfejezetéből lehet tájékozódni.

- (13) a. Elnyertem a támogatásodat?
 b. Igen!
 c. ^(?)EI!
 c. Igen, el!
 d. El hát!
 e. *El te! / *El én!

A (13) példabokor egy eset híján pontosan ugyanilyen tanulságokat mutat. A kivételes esetet a (13e) sorban látjuk: ha az elliptált ige E/2 személyes névmást követelne meg, akkor ez a konstrukció teljesen elfogadhatatlanná válik. A (13e) sorban azt is szemléltetjük, hogy a (12e) sorban kiválóan bizonyuló E/1 személyes névmás sem alkalmazható az E/2 névmást megkövetelői (bár elliptált) igei környezetben.

- (14) a. Megoldotta Jancsi a legnehezebb feladatot?
 b. Igen!
 c. Igen, meg!
 d. Meg hát!
 e. *Meg ő!

A (14) példabokor elfogadhatósági mintázata megmutatja, hogy az E/1 személyes névmás viselkedik kivételesen, nem az E/2: az [igekötő+névmás] konstrukció mint rövid igenlő válasz csakis az első személyű névmás esetében működik; vö. (14e) vs. (12e)&(13e). Ami pedig a három többes számú névmást illeti, az adatok áttekintése előtt elgondolkozhatunk, hogy többes számban is eltér-e majd az 1. és a 2–3. személy az adott tekintetben, vagy többes számban egyseges viselkedést mutat a három (alany esetű) személyes névmás. Mielőtt a (18) példásor után megadnánk az általánosítást, kimondjuk még ehelyütt, hogy az (e) esetektől eltekintve a (12–18) példásorok megegyező tanulságokkal szolgálnak a vizsgált konstrukciók elfogadhatóságára – az elfogadhatóság mértékére – vonatkozóan.

- (15) a. Megoldottátok a legnehezebb feladatot is?
 b. Igen!
 c. Igen, meg!
 d. Meg hát!
 e. *Meg mi!

- (16) a. Elnyertétek a támogatást?
 b. Igen!
 c. Igen, el!
 d. El hát!
 e. *El mi!

- (17) a. Elnyertük a támogatást?
 b. Igen!
 c. Igen, el!
 d. El hát!
 e. *El ti!

- (18) a. Elnyerték a támogatást?
 b. Igen!
 c. Igen, el!
 d. El hát!
 e. *El ők!

Következzen hát az eredményhirdetés! Az [igekötő+névmás] konstrukció mint rövid igenlő válasz csakis az E/1 névmás esetében működik (12e). A megfelelő további példák egytől egyig teljesen elfogadhatatlanok a (13–18) példasorozatban, ahol az (e) sorszámú sorokat kell figyelni.

Az előző bekezdés stílusával már szerettük volna jelezni az egyik lehetséges alkalmazását az ilyen típusú adatsormintázat-megfigyeléseknek a magyar mint idegen nyelv oktatásában: „fel-fedeztető” eljárással kísérhetjük meg megtanítani a nyelvtanulóknak a jelenséget (más mód-szerek kiegészítéseképpen). Azzal a kísérőmegjegyzéssel bocsáthatjuk közszemlére az adatsorokat, hogy magyar anyanyelvi beszélők egy csoportja így ítélte meg az igenlő rövid válasz alternatív közlési lehetőségeit – vonják le a következtetést maguk, hogy milyen opciók állnak rendelkezésre e nyelvben (pl. a (12-15) alapján rájön-e, hogy hogyan nézne ki a (16-17) mintázat; különös tekintettel arra, hogy ha a többes számban nem jól formált az *el mi!*, akkor aligha lehet jól formált az *el ti/ők*). Nyilván érdemes persze statisztikai szempontból már értékelhető nagyságú csoportból nyerni hasonló adatokat – úgy, mint az előző fejezetekben leírt kísérletsorozatban –, különösen a most következő, sokkal szerteágazóbb elfogadhatósági mintázatok esetében. Mindamellet az egyéni anyanyelvi beszélői elfogadhatósági ítéletek alkalmazása a MID-ben egyáltalán nem problematikus, amennyiben az adott anyanyelvi beszélő nem produkál készakarva a saját maga számára is elfogadhatatlan mondatalternatívákat, hiszen azzal a nyelvtanulóknak is szembe kell nézni, hogy egy anyanyelvi beszélő mindig tartozhat az anyanyelvi közösségén belül egy-egy kisebbségi csoporthoz (generációs vagy dia-/szociolektológiai szempontból).

Az alternatívák háttérben húzódó, tipikusan pragmatikai motívumok feltárása és tudományos leírása korántsem egyszerű; ezt ebben a tanulmányban nyilván meg sem kísérjük. Eleve meg akartunk maradni elméletsemleges platformon.⁹ Mindamellet akár a tanár ismertethet, akár a nagyobb adatsorokat áttekintő nyelvtanuló megkísérhet megfogalmazni használati megszorításokat (ami alapján aztán érdemes adatmintázatok elfogadhatóságára rákérdező tesztek megoldania). Az [igekötő+névmás] konstrukció sokkal szűkebb körű elfogadhatósága például az [igekötő+hát] konstrukcióhoz képest azt sugallja, hogy a *hát*-tal annyit akar jelezni az anyanyelvi beszélő, hogy a válasz kézenfekvő (és az kellene legyen a hallgató számára is), míg az E/1 személyes névmás az adott konstrukcióban a beszélő büszkeségét hivatott jelezni.

Az alábbiakban további lehetőségeket mutatunk be a rövidválasz-opciók használatára, mód-szeresen megkísérelve az addigi tesztkonstrukciókban többé-kevésbé bevált változatok alkalmazását új konstrukciókban. Mint említettük, ez a generatív irányzat adatgyűjtési eljárása: a potenciális variációk, kombinációk és permutációk elfogadhatósági mintázatainak az áttekintése. Ennek az eredményeképpen olyan adatsorokat kaphatunk, amelyekre már alapozhatunk kísérleteket, vagy megpróbálhatjuk feltárni a korpuszokban elérhető megfelelő adatokat.

A szakaszban vizsgált szerkezeteket most olyan határozószókkal próbáljuk ki, amelyek nem (vagy legalábbis nem tipikus) igekötők; a (18–19) példabokorpár kínálja a megítélendő szóso-rokat. Az (a'-a'') változatok annak bemutatására szolgálnak, hogy akármilyen besorolást is ad-junk a *kölcsön* és az *újra* kifejezéseknek, az igekötők elválási tulajdonsága teljesül rájuk.

- (19) a. Kölcsönadod ezt a flakont?
 a'. Kölcsön tudod adni ezt a flakont? / *Kölcsönadni tudod ezt a flakont?
 a'". Nem [adhatom kölcsön] / *kölcsönadhatom ezt a flakont, mert éppen kell.
 b. Igen!
 c. Igen, kölcsön!
 d. ?Kölcsön hát!
 e. *Kölcsön én!

⁹ A kiindulópontként említett Szeteli–Alberti-tanulmány (2018) a ReALIS formális pragmaszemantikai elmélet keretei között kísérli meg a tudományos feldolgozást, amelyre a Bevezető egyes lábjegyzeteiben történik hivatkozás.

- (20) a. Újrahasznosítod ezt a flakont?
 a'. ^(?)Újra akarod hasznosítani ezt a flakont? / ^{??}Újrahasznosítani akarod ezt a flakont?
 a'". ^(?)Nem [hasznosíthatunk újra] / *újrahasznosíthatunk minden vacak flakont!
 b. Igen!
 c. ^{*?}Igen, újra!
 d. ^{*?}Újra hát!
 e. *Újra én!

Az [igekötő + E/1 névmás] konstrukció elfogadhatatlannak bizonyul a nem tipikus igekötőkkel, ahogy az (e)-példák mutatják. A (c–d)-példák viszont egyértelmű különbséget jeleznek a két nem tipikus igekötő között az igekötős és az [igekötő+hát] konstrukció esetében: a *kölcsön* sokkal „igekötőszerűbb” viselkedést mutat, mint az *újra* – kiindulva abból, amit a (12–18) példabokrokban mint „igekötői viselkedést” figyelhettünk meg.

Újabb kihívást jelenthet a vizsgált szerkezetek számára, ha a felvezető eldöntendő kérdés szórendje nem egy semleges szórenddel vág egybe; l. (21–25). A nem semleges mondat szerkezeteket széles olvasótábornak bemutatni kívánó tanulmányunk (Alberti 2020b) terminológiájára támaszkodva azt mondhatjuk, hogy a (21–23) példabokrokban a felvezető kérdést a megfelelő (a) sorban fókuszos szórendű szósor valósítja meg. Vajon elfogadhatóak maradnak-e az eddigiekben kanonikus igekötővel kiválóan működő konstrukciók?

- (21) a. Te oldottad meg a legnehezebb feladatot?
 b. Igen!
 c. *(Igen,) Meg!
 c'. (Igen,) Én!
 d. *Meg hát!
 d'. Én hát!
 d'". [?]Igen, én hát!
 e. *Meg én!
- (22) a. Én nyertem el a támogatást?
 b. Igen!
 c. *(Igen,) El!
 c'. (Igen,) Te!
 d. *El hát!
 d'. ^(?)Te hát!
 d'". ^{??}Igen, te hát!
 e. *El te!

A felvetett kérdésre egyértelműen nemleges a válasz. Ahogy a (21–22) példabokrokban a (c)-, (d)- és (e)-példák mutatják, a háromféle szerkezet, amelyben valamilyen szerepet játszott az igekötő, a fókuszos kérdésre nem szolgáltat jól formált választ. Olyan alternatívák kínálnak elfogadható rövid választ, amelyekben a fókuszált összetevőt ismétljük meg az igekötő helyett; a (c') és a (d') mutat igazán elfogadható opciókat, az *Igen* beszúrása már ront az elfogadhatóságon. A megerősítő *hát*-nak tehát az igekötő helyett a fókuszált összetevőhöz kell kapcsolódnia; ezt a (21d') példa világosan mutatja, a (22d') példával pedig minden bizonnyal annyi a probléma, hogy a *tehát* kifejezéssel egybevágó hangalakot kapunk, ami zavarja a grammatikai ítéletek kiosztását.

Ha a fókuszban álló kifejezést a kizárólagosságot explicitté tévő *csak*-kal is módosítjuk (23a), az – ahogy várhatjuk – az igekötős konstrukciók elfogadhatatlanságát nem módosítja; l. (23c,d,e). A fókuszált elemnek kell megjelennie a rövid válaszban – gondolhatjuk az eddigiek alapján. A (23c') és (23c'') összevetése azt mutatja, hogy a rövid válaszból a *csak* nem hagyható el. A *hát*-szerkezet azonban se *csak*-kal (23d'), se *csak* nélkül (23d'') nem ér el számottevő elfogadhatóságot.

- (23) a. Csak te oldottad meg az utolsó feladatot?
 b. Igen!
 c. *Meg!
 c'. *[?]Igen, én!
 c''. (Igen,) Csak én!
 d. *Meg hát!
 d'. ??Én hát!
 d''. *[?]Csak én hát!
 e. *Meg (csak) én!

Az *is*-sel módosított – ún. kvantor- – kifejezést tartalmazó eldöntendő kérdőmondat (24a) vizsgálata újabb érdekességeket hoz. Újra elfogadható az igekötős válasz, főleg az *Igen* szócskával megtámogatva (24c). Ugyanakkor elfogadható az *is*-es összetevő felidézése is a rövid válaszban, de csakis az *is* megjelenítésével (24c'-c''). A *hát*-szerkezet csak az igekötővel jó (24d), az *is*-es összetevővel nem, sem *is*-sel (24d''), sem nélküle (24d'). A névmásos rövidválasz-szerkezet *is* nélkül jó (24e-e').

- (24) a. Te is elnyerted a támogatást?
 b. Igen!
 c. ?El! / Igen, el!
 c'. *Én!
 c''. (Igen,) Én is!
 d. (?[?]El hát!
 d'. *Én hát!
 d''. *[?]Én is hát!
 e. (?[?]El én!
 e'. *[?]El én is!

A *minden*-es kifejezéseket szintén egyfajta kvantorkifejezésként sorolják be a generatív nyelvészek. Lássuk, milyen rövid válaszok adhatóak egy ilyen típusú kvantorkifejezést tartalmazó eldöntendő kérdőmondatra!

- (25) a. Mindenki elnyerte a támogatást?
 b. Igen!
 c. (?[?]Igen, el!
 c'. (Igen,) Mindenki!
 c''. *Igen, ők!
 d. (?[?]El hát!
 d'. ??Mindenki hát!
 d''. *Ők hát!
 e. *El mindenki!
 e'. *El ők!

A kétféle kvantor legalább abban hasonlít, hogy mind az igekötő, mind a *minden*-es kifejezés képviselheti a kérdésformát a rövid válaszban (25c-c'); személyes névmást azonban nem alkalmazhatunk a kvantorkifejezés helyett (25c''), más szerkezetekben sem (25d'',e'). A személyes névmásos szerkezetben a kvantorkifejezés sem jöhet szóba (25e). A *hát*-szerkezetben az igekötős változat csupán enyhén jelölt (25d), de a kvantorkifejezéses változat sem radikálisan elfogadhatatlan (25d').

A nem semleges kérdőmondatok esetében tehát kétféle elfogadhatósági mintázat bontakozott ki: a fókuszos (21–23) és a kvantoros (24–25); bár a két típuson belül is számításba kell venni mindenféle körülményt a lehetséges rövidválasz-opciók „kiszámításában”.

Most tagadott mondatból indulunk ki (26a). Az egyetértést azzal, hogy valami nem történt meg, a magyarban a *Nem*-mel fejezzük ki (26b), nem az *Igen*-nel (26b’); azt csak összetett mondatokkal lehet mondani, hogy „valóban így történt (igaz a hír), nem adtam fel”. A tagadás tagadását pedig a *de* szócska jelzi (26b’). A rövidválasz-szerkezetekben a máskor az igekötő által játszott szerepet (26c,d,e) a *nem*-nek kell eljátszania (26d’,e’), erre a *de* sem alkalmas (26d’’,e’’), akár egyetértést, akár egyet nem értést kifejező választ kívánunk adni. Az igekötőt tartalmazó *hát*-ot és E/1 személyes névmást viszont nem tartalmazó potenciális opciók egyike sem elfogadható (26c-c’’).

- (26) a. Nem adtad fel?
 b. Nem!
 b’. *Igen!
 b’’. De!
 c. *Fel!
 c’. *Nem fel!
 c’’. *De fel!
 d. *Fel hát! / *Nem fel hát!
 d’. Nem hát!
 d’’. *De hát!
 e. *Fel én! / *Nem fel én!
 e’. Nem én!
 e’’. *De én!

Most annyit változtatunk, hogy a válaszban E/1 személyes névmás helyett E/2 személyes névmást kell(ene) használni (27). Annyi változik, hogy ahol tényleg meg kellene jeleníteni a személyes névmást, ott elfogadhatatlan rövidválasz-szerkezetet kapunk; a (27e’) potenciális változatot a (26e’) változattal kell összevetni. A (d’)-sorokban bemutatott *hát*-szerkezetekkel viszont a (27) példabokorban sincsen gond, a *Nem hát!* tehát változatlanul jól formált válasz.

- (27) a. Nem nyertem el a támogatásodat?
 b. Nem!
 b’. *Igen!
 b’’. De!
 c. *El!
 c’. *Nem el!
 c’’. *De el!
 d. *El hát! / *Nem el hát!
 d’. Nem hát!
 d’’. *De hát!
 e. *El te! / *Nem el te!
 e’. *Nem te!
 e’’. *De te!

A (28) példasorban a „negatív fókusz” esetét vizsgáljuk. Fókusz van a (28a) mondatban, hiszen ilyen a struktúrája (az inverz ige-igekötő sorrend tanúsága alapján): „ő nyerte el a támogatást”; de ez a fókusz *nem*-mel módosított kifejezéssel van kifejezve (az ő az adott esetben: *nem én*). Az elemi válaszlehetőségek közül ezúttal a (28b’’) sorban közölt változatok az elfogadhatóak. Az igekötő – hasonlóan a korábbi fókuszos esetekhez (21–23) – ezúttal sem jelenhet meg a rövid válaszokban (28c-c’’,d). A *hát*-szerkezetek potenciális változatai közül sem a névmást tartalmazó (28d’), sem a névmást nem tartalmazó (28d’’) változat nem jól formált. A névmást tartalmazó (e)-típusú változatok közül viszont az igekötő helyett *nem*-et vagy *de*-t tartalmazó variánsok kifogástalanok, egyetértést (28e’), illetve egyet nem értést (28e’’) kifejező rövid válaszként, ráadásul az utóbbi esetben kétféle intonációval is elfogadható a szó sor; a *de* rá is tapadhat a személyes névmásra, de külön tagmondatot imitálva is olvasható (28e’’).

- (28) a. Nem én nyertem el a támogatást?
 b. *Nem!
 b'. *Igen!
 b''. De! / Nem, nem te!
 c. *Ei!
 c'. *Nem el!
 c''. *De el!
 d. *Ei hát! / *Nem el hát!
 d'. *Nem te hát!
 d''. *Nem hát!
 e. *Ei te!
 e'. Nem te!
 e''. De te! / De, te!

Néhány rövidebb példabokrot mutatunk még be. A (12–18) példaszorozat kommentárjában már felvázoltuk azt a hipotézist, hogy az [igekötő+hát] konstrukcióval annyit akar jelezni az anyanyelvi beszélő, hogy a válasz kézenfekvő (és az kellene legyen a hallgató számára is), míg az E/1 személyes névmás az [igekötő + E/1 névmás] konstrukcióban a beszélő büszkeségét hivatott jelezni dicsőséges teljesítményére. A (29a) kérdést úgy fogalmazzuk meg, hogy a tagadó válasza lehessen büszke a beszélő. A névmásos szerkezet ezt igazolja is (29c). A *hát*-os szerkezet ugyanebben a sorban rosszul formált (29c); minden bizonnyal azért, mert a pozitív kérdésformával csak a pozitív rövidválaszforma kongruens; ezt a (29b) sorban a *hát*-os szerkezet meg is erősíti. Ez a válasz csak annyit sugall, hogy a beszélő eleve nagy valószínűséget tulajdonított a feladatnak, függetlenül attól, hogy azt mennyire szégyelli. Ami a pozitív névmásos rövidválaszt illeti (29b), anyanyelvi beszélőként nem tudunk könnyen jól formáltsági ítéletet alkotni. Az ígéhez *ab ovo* társítható szégyenkezési motívum ugyanis elfogadhatatlan változatot kellene nyújtson, de óhatatlanul felülírja ezt egy olyan értelmezés, miszerint bizonyos helyzetekben ahhoz is karakánnak kell lenni, hogy valaki vállalja azt, hogy feladja a versenyt; és ebben az értelmezésben kifogástalan a *Fel én!* rövidválasz.

- (29) a. Feladtad a versenyt?
 b. *[?]Fel én^{szégyenkező!} / Fel én!^{karakán} / Fel hát!
 c. [?]Nem én! / *Nem hát!

Ha tagadó változatában tesszük fel a kérdést a feladásra vonatkozóan, akkor a *hát*-szerkezet is ehhez igazodva a tagadó változatában lesz jól formált (30c), a pozitív változatában nem (30b). A névmásos szerkezet a várható módon magas elfogadhatóságú lesz a büszkeséget kifejező negatív változatában, hiszen *ab ovo* arra lehetünk büszkék, ha nem adunk fel valamit (30c). A pozitív változat a (30b) sorban a (29b) kommentárja alapján lehetne éppen jó (a „karakán” értelmezés mellett), de egyáltalán nem az. Ezúttal itt jelentkezhet kongruencia-probléma, a negatív kérdésforma és a pozitív kérdésforma inkompatibilitása.

- (30) a. Ugye nem adtad fel a versenyt?
 b. *Fel én! / *Fel hát!
 c. [?]Nem én! / Nem hát!

Utolsó példabokrunkban a *hát* rövidválaszbeli szórendi helyzetét tekintjük. Egy igekötővel társulva a mögött (32b), illetve az előtt is (32c-c') elhelyezkedhet.

- (31) a. Megírod a cikket?
 b. Meg hát₍₁₀₎! Nagy kedvem van hozzá! Alig várom, hogy nekiláthassak!
 c. Hááát_{(5)/(7)} meg. Nincs hozzá túl sok kedvem, de mit tehetek?!
 c'. Hááát₍₆₎ ööö meg. De nagyon megütjük a bokánkat, ha kiderül, hogy én írtam.

A korábbi szakaszokban ismertetett elmélettel összhangban a záró-*hát* határozottságot fejez ki, a válasz kézenfekvő voltát – itt tehát a (10) példában bemutatott *hát*-típusról van szó (31b). A fordított sorrend viszont lemondó hangulatot (5) és/vagy határozatlanságot (7) fejez ki (30c), esetleg kényelmetlen érzéssel társulva (30c’).

A 7. szakaszban áttekintett, elképesztően szövevényes rendszerét a *hát*-ot vagy névmást vagy más elemeket tartalmazó rövidválasz-szerkezeteknek nyilván rendkívül óatosan kell „adagolni” a magyart idegen nyelvként elsajátítani kívánóknak. Mivel azonban a szóbeliségben alapvetőek a rövidválasz-szerkezetek, az alapesetek bemutatását aligha kerülhetjük el már a nyelvelsajátítás korai szakaszában. Ráadásul a magyar működését oly mélységesen áthatja az igekötő *jolly jökerként* való alkalmazása, hogy aki ráérez az igekötőhasználat e fejezetben felvázolt rendszerére, az mély tudással és készséggel gyarapodott a nyelv mozgatórugói megértésének a folyamatában.

8. Összegzés

Elsődlegesen Szeteli és mtsai. (2022) tanulmányára építve tíz *hát*-típust mutattunk be a 3-6. szakaszban szórendi és prozódiai jellemzéssel – a magyar nyelv elsajátítását célul tűző tanulóknak, illetve első közelítésben a tanáraiknak. Pontosabban kilenc *hát*-típust különítettünk el; egy esetben pedig úgy foglaltunk állást, hogy a vizsgált funkció, az incselkedés valójában nem a *hát* funkciója. A mondatéli *hát*-típusokra kimondtunk egy olyan általánosítást, hogy elmeszinkronizáló „szemaforként” működnek: a hallgató az első szó hallatán felkészülhet, hogy könnyen vagy nehezebben „emészthető” információt kap. A nyomatékösítő mondatvégi *hát*-típus használati körét és rövid válaszbeli alternatíváit külön is görcső alá vettük egy önálló fejezetben (7. fejezet). Túl azon az újszerű célon, hogy a magyart idegen nyelvként elsajátítani szándékozó tanulók számára anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéleteit, vagy egyenesen statisztikai értékelésnek alávetett beszéd-produkcióit kínáljuk fel hasznosításra, globális célunk a MID területén működő szakemberek körében is eloszlatni azt a tévhitet, hogy a *hát* főlélesleges, így *hát* kerülendő töltelékszó – miközben nem cáfoljuk meg, hogy „mindent és az ellenkezőjét is” képes kifejezni (pusztán intonációs mintázatát és/vagy szórendi helyét változtatva), hanem magyarázatot kínálunk e különös jelenségre.

Irodalom

- Alberti Gábor 2016. *Hát a meg meg a hát*. In: Kas Bence (szerk.): *"Szavadd ne feledd!" Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 17–27.
- Alberti Gábor 2020. A világ nyelvei, a nyelv világai. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.): *Bölcsész Akadémia 4*. BTK KTDI, Pécs. 126–150.
- Alberti Gábor 2020b. A magyar formális-generatív nyelvészet mikroszkópján keresztül megpillantható csoda. In: Hoss Alexandra – Viszket Anita (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 4.: Hasonlóságok és különbségek a nyelvben és az anyanyelvi nevelésben; sorozatban: Határtalanul magyarul 4. (a Hungarológiai Évkönyv elektronikus könyvsorozata)*. Lingua Franca Csoport, Pécs. 13–26.
- Alberti Gábor – Dóla Mónika – Kárpáti Eszter – Kleiber Judit – Viszket Anita – Szeteli Anna 2021. Lehetséges lehetséges világaink. *Jelentés és Nyelvhasználat* 8/1: 105–145.
- Alberti Gábor – Laczkó Tibor (szerk.) 2018. *Syntax of Hungarian: Nouns and noun phrases*. In series: *Comprehensive grammar resources: Hungarian*. University Press, Amsterdam.
- Alberti Gábor – Szeteli Anna 2018. *ReALIS: a mi kölcsönös és élethossziglani tudásunk*. *Iskolakultúra* 28:5–6: 3–14.
- Asher, Nicholas – Alex Lascarides 2003. *Logics of Conversation*. University Press, Cambridge.
- Austin, John L. 1975[1962]. *How to Do Things with Words*. Clarendon Press, Oxford.
- Bell, David M. 1998. Cancellative discourse markers: a core/periphery approach. *Pragmatics* 8/4: 515–541.
- Dániel András 2015. *SMORC ANGÉLA nem akar legóba lépni*. Pagony, Budapest.

- Dér Csilla – Markó Alexandra 2017. A *hát* funkciói a prozódiai megvalósulás függvényében. *Beszédkutató* 25: 115–117.
- Fischer, Kerstin 2006. Towards an understanding of the spectrum of approaches to discourse particles: Introduction to the volume. In: Fisher, Kerstin (szerk.): *Approaches to discourse particles*. Elsevier, Amsterdam. 1–20.
- Gocsál Ákos – Alberti Gábor – Sente Gábor – Szeteli Anna 2023. Egy beszédkutatói kísérlet a *hát* diskurzusjelölő típusainak feltárására. Benyújtva a *Beszédkutató* c. folyóiratba.
- Kamp, Hans – Josef van Genabith – Uwe Reyle 2011. Discourse Representation Theory. *Handbook of Philosophical Logic* 15. Springer, Berlin. 125–394.
- Kocsis Eszter 2021. *Diskurzusjelölők az internetes nyelvhasználatban*. Kézirat. PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs.
- Kugler Nóra 2012. *Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciatípusra*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- Langacker, Ronald W. 2017. Evidentiality in Cognitive Grammar. In: Arrese, Juana Isabel Marín – Gerda Haßler – Marta Carretero (szerk.): *Evidentiality Revisited: Cognitive Grammar, Functional and Discourse-Pragmatic Perspectives*. John Benjamins, Amsterdam. 13–56.
- Loftus, Geoffrey R. – Michael E. J. Masson 2014. Using confidence intervals in within-subject design. *Psychonomic Bulletin & Review* 1: 476–490.
- Markó Alexandra 2013. Az irreguláris zöngé funkciói a magyar beszédben. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- McGlone, Robert E. 1967. Air flow during vocal fry phonation. *Journal of Speech, Language and Hearing Research* 10: 299–304.
- Nuyts, Jan 2017. Evidentiality reconsidered. In: Arrese, Juana Isabel Marín – Gerda Haßler – Marta Carretero (szerk.): *Evidentiality Revisited: Cognitive Grammar, Functional and Discourse-Pragmatic Perspectives*. John Benjamins, Amsterdam. 57–83.
- Prohászka Zoltán – Alberti Gábor – Szeteli Anna – Farkas Judit 2022. Modal Existential Constructions in Hungarian. In: Janebová, Markéta – Joseph Emonds – Ludmila Veselovská (szerk.): *Language Use and Linguistic Structure: Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2021*. Olomouc: Palacký University. 202–223.
- Schirm Anita 2008. A *hát* diskurzusjelölő története. *Nyelvtudomány III-IV, Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica* (2007-2008): 185–201.
- Schirm Anita 2011a. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. PhD-értekezés, Szeged.
- Schirm Anita 2011b. A diskurzusjelölők funkciói a számok tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 6/1: 185–197.
- Schirm Anita 2015. A diskurzusjelölők az osztálytermi kommunikáció szövegtípusaiban. In: Baditzné Pálvölgyi Kata – Szabó Éva – Szentgyörgyi Rudolf (szerk.): *Tanóratervezés és tanórákutatás: A magyar nyelv és irodalom, az idegen nyelvek és a művészetek műveltségi területen*. ELTE, Budapest. 49–66.
- Schirm Anita 2017. A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyáról. *Magyar Nyelv* 113: 330–341.
- Schirm Anita 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir, Budapest.
- Searle, John R. 1979. *Expression and meaning – Studies in the Theory of Speech Acts*. University Press, Cambridge.
- Szeteli Anna 2019. Towards Describing the Extremely Multifunctional Hungarian Discourse Marker *hát*. In: Emonds, Joseph – Markéta Janebová – Ludmila Veselovská (szerk.): *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2018*. Palacký University, Olomouc. 355–372.
- Szeteli Anna – Alberti Gábor 2018. *Hát igen, más hát!* In: Czeferner Dóra – Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.): *Mesterek és Tanítványok 2: Tanulmányok a bölcsész- és társadalomtudományok területéről*. PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács, Pécs. 27–53.
- Szeteli Anna – Gocsál Ákos – Alberti Gábor 2019. Szemafor hát! *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1: 33–63.
- Szeteli Anna – Ákos Gocsál – Gábor Sente – Gábor Alberti 2022. Differentiation of segmentally identical expressions occurring in the same or different sentence zones in Hungarian by duration, pitch, intensity and irregular voicing. *Acta Linguistica Academica* 69/2: 163–187.
- Varga László 2016. The Intonation of Topic and Comment in the Hungarian Declarative Sentence. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 5/2: 46–77.

Alberti, Gábor – Ákos Gocsál – Judit Farkas – Anna Szeteli

The discourse marker hát – in several roles

The paper presents ten types of the discourse marker *hát* with syntactic and prosodic characterization – for learners of Hungarian and, in a first approximation, for their teachers. Specifically, we identify nine types of *hát*, and in one case, we argue that the relevant function (that of *teasing*) is in fact not the function of the discourse marker. For sentence-initial *hát*-types we make the generalization that they act as mind-synchronizing 'semaphores': on hearing the first word, the listener can be prepared to receive either more, or less easily 'digestible' information. As for end-of-sentence *hát*-types, we consider their uses and alternative short replies in a separate chapter. Beyond the novel aim of offering native speakers' grammatical judgments and their statistically evaluated speech productions for use in the field of Hungarian as a foreign/second language (HFL), our global aim is to dispel the misconception which can rear its head even among HFL professionals: that *hát* is nothing more than a superfluous filler word which should therefore be avoided. While we do not deny that *hát* can express "everything and its opposite" (merely by changing the intonation pattern and/or word order), we do offer explanation for the peculiar phenomenon.